

Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi

Selçuk Akşin SOMEL*

Giriş
Osmanlı İmparatorluğu'nda çocuk düşürme konusu, üzerinde henüz pek az çalışılmış bir meseledir. Bunun bir nedeni, bizatihi tarihin bir alt disiplini olarak cinsellik araştırmalarının oldukça yeni sayılabilecek bir vaka oluşudur. Bir diğer sebep ise Şer'iyeye Sicilleri türünden toplumsal tarih için oldukça vaadedici birincil kaynakların henüz yeterince incelenmemiş olmasıdır.² Bu makalenin sınırlı gayesi 19.yüzyıl boyunca ıskat-ı cenine³ karşı Osmanlı Devleti'nin uyguladığı önleyici politikaları tartışmak olacaktır.

İskat-ı cenin konusunu öncelikle Osmanlı Devleti'nin toplumsal sağlık ve nüfus

* Bilkent Üniversitesi öğretim görevlisi.

1 Bu makalenin hazırlanması esnasında yaptıkları katkılar dolayısıyla Dr.Oktay Özel, Fatih Bayram, Bahar Çolak ve Tuba Demirci'ye teşekkür ediyorum.

2 Şer'iyeye sicillerinin toplumsal tarih incelemelerinde kullanılmasına ilişkin bir öncü örnek için bkz. Tülay Artan (editör). *18.Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).

3 *İskat-ı cenin* terimi için ^a.Sami'nin *Kamus-ı Türkî'si* "rahimden kasden çocuk düşürmek veya düşürtmek cinâyeti", F.Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Lügah* "çocuk düşürme; yok etme; hükümsüz bırakma; ölünün azapsız kalması için dağıtılan sadaka", Sir J.W.Redhouse'un *Turkish and English Lexicon. New Edition*'unda ise "abortion; miscarriage" anlamları verilmekte. Belgelerden çıkarılan anlama göre *ıskat-ı cenin* kavramı ceninin gerek istem dışı düşük olması, gerekse bilerek düşürülmesi yada aldırılması, yani kürtaj karşılığında kullanılıyor. Bu makalede *ıskat-ı cenin* terimi bebek doğumunu önleyici istemli davranışların tümünü karşılayacak biçimde kullanılacaktır.

politikalarını şekillendirme süreci çerçevesinde ele almakta fayda vardır. Bu anlamda çocuk düşürme meselesinde devletin geliştirdiği tutumu Tanzimat reformları çerçevesinde modernleşmeci bürokratların giriştikleri toplum mühendisliği projelerinden ayırmak doğru olmaz.

Osmanlı İmparatorluğunda toplum sağlığı konusu reform çağı öncesinde vakıf medreselerine bağlı darüşşifalara ve bimarhanele bırakılmıştı. Bu anlamda hastaneler devlete bağlı olmayıp özerk bir niteliğe sahiptiler. Söz konusu geleneksel tutumdaki değişimin ilk belirtisi Nizâm-ı Cedid reformları sırasında görülmektedir. III. Selim devrinde 1804'te Tibbhâne adıyla bir devlet hastanesi açılmasının gündeme geldiği anlaşılıyor. 1806'da ise Taşkızak Tersanesi'nde donanma için hekim yetiştirmek üzere tıp okulu açılmıştır. Ne var ki 1807'de patlak veren Kabakçı Mustafa İsyanı bu projelerin gelişmesini önlemiştir.⁴

Bir devlet hastanesi düşüncesinin bu devrede ortaya çıkması toplum sağlığı konusunda Osmanlı Devleti'nin girişimci ve müdahaleci bir tutum takınmaya eğilim gösterdiğinin bir belirtisidir. Böyle bir ihtiyacın hissedilmesi ise muhtemelen 1774 sonrasında Rusya ve Avusturya gibi güçlü komşular karşısındaki askerî zaafın apaçık ortaya çıkması ve bu durumla bağlantılı olarak kapsamlı bir idarî ve toplumsal yeniden yapılandırma süreci ve nüfus azalmasını önleyici demografik politikalar uygulama gereksinimini ortaya koymaktadır. Nitekim devlet eliyle reform girişimlerinin yeniden olanaklı olduğu Vaka-i Hayriye sonrasında atılan ilk kurumsal adımlardan birinin 15 Şaban 1242 / 14 Mart 1827 tarihinde açılan Tibbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne hastaneleri olduğunu görüyoruz. Söz konusu hastanelere 1831 yılından itibaren Fransız ve Macar hekimler atanmış, ve 1838'de Tibbhâne-i Âmire'nin başına getirilen Avusturyalı doktor K. A. Bernard ile birlikte deneysel bilimlere dayalı bir tıp okulu şekillenmeye başlamıştır.⁵

Devletin toplum sağlığı konusunda müdahaleci eğilimine diğer bir gösterge, 1836'den başlayarak karantina teşkilâtının (*tabaffuzhâne*) oluşturulmasıdır. Başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun farklı bölgelerinde yüzbinlere varan sivil nüfusu kıran veba, kolera ve tifüs gibi salgın hastalıklar karantina uygulamasıyla önlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 1838'de sonradan adı *Meclis-i Umûr-ı Sıbhîye* olacak olan *Meclis-i Tabaffuz-i Ülä* kurulmuştur. Sonuç olarak 1843'den sonra veba salgını Anadolu ve Rumeli'de artık görülmeyecektir.⁶ 1836 yılından 1876 yılına değin halk sağlığının farklı

4 A.Süheyl Ünver. "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar." *Tanzimat I*. 2.baskı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 935; Arsen Yarman. *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi* (İstanbul: Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı, 2001), 206, 210.

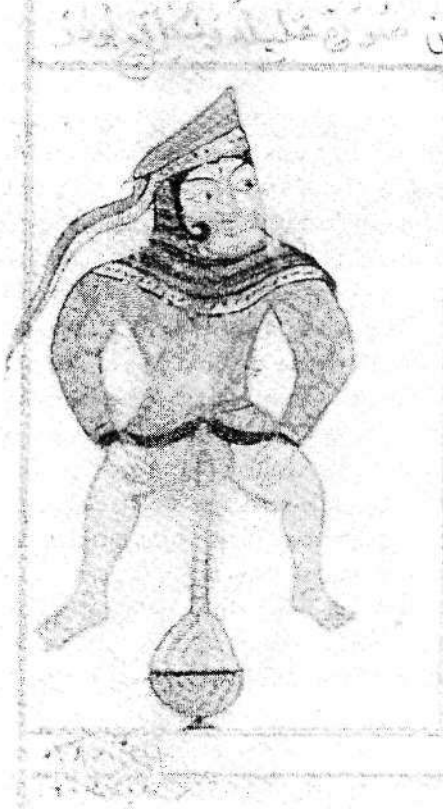
5 Ünver, 937-940; Yarman, 210-212.

6 Ünver, 947-948; Anne Marie Moulin. "L'hygiène dans la ville: la médecine ottomane à l'heure pastorienne (1887-1908)." Paul Dumont ve François Georgeon (haz.). *Villes ottomanes à la fin de l'Empire* (Paris:

yönelimlerine (karantina, tabiplik, cerrahlık, dişçilik, ebelik, eczacılık, aşı zorunluluğu vb. konulara) ilişkin 43 talimat ve nizamname çıkarılmıştır, ki bu rakam devletin bu konuya artan ölçülerde verdiği önemin somut bir göstergesidir.⁷

Öyle görünüyor ki Osmanlı yönetiminin ıskat-ı cenin hususunda biçimlendirmeye başladığı önleyici siyaset muhtemelen yukarıda sözünü ettiğimiz toplum sağlığı alanında giderek artan müdahaleci eğilimin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Aşağıda görüleceği üzere çocuk düşürmeye karşı somut, fakat kısıtlı önlemler III.Selim döneminden başlayarak kendini göstermiştir. İlginçtir ki II. Mahmud'a bir anlamda rakip olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'ında aynı devrede benzeri adımlar atılmaktaydı. Mısır ordusunun sağlık gereksinmelerinin karşılanması çerçevesinde Fransız doktor Antoine Barthelme Clot (Bey) 1827'de modern bir tıp okulu kurmuştu. Bunu 1832'de topluma hizmet çerçevesinde açılan ebe mektebi izlemiştir. İleride belirtileceği üzere çocuk düşürmeye karşı alınan başlıca önlemlerden birisi ebelerin kontrol altına alınmasıdır.⁸

19. yüzyılın ilk yarısına ilişkin çizdiğimiz bu genel çerçeveden sonra makalenin asıl konusu olan ıskat-ı cenin meselesine geçebiliriz. Burada önce İslam hukuku açısından çocuk düşürme sorunu gözden geçirildikten sonra Osmanlı idaresinin 19. yüzyıldaki uygulamalarına bakılacaktır.

... oğlan işi çıkarmağın 'ilacının tarikatın bildürür...

L'Harmattan, 1992), 186-209; Daniel Panzac. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. Çeviren Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 220-221, 233; Nuran Yıldırım. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 5.Cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1322-1323.

⁷ Ünver, 954-956.

⁸ Mervat F. Hatem. "19.Yüzyıl Mısır'ında Sağlık Mesleği ve Kadın Bedeninin Denetlenmesi." Madeline C. Zilfi (haz.). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Çeviren Necmiye Alpay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 64, 66-67.

Şeriat Açısından İskat-ı Cenin

Osmanlı Devleti varolduğu sürece Sünnî İslamî bir kimliğe sahip olduğunu biliyoruz. Devletin söz konusu özelliğini gözönünde bulundurarak, önce çocuk düşürme/kürtaj hususunda klasik İslam şeriatının tutumunu ele almakta fayda vardır. Şeriatın ana kaynağı olan Kuran-ı Kerim İskat-ı cenin konusunda bize doğrudan bir ipucu vermiyor. Konumuzla dolaylı bir ilgisi olacak tek âyet bir Câhiliye çağı uygulaması olan çocuk öldürme fiilinin yasaklanmasına ilişkindir. Bu âyet, Allah'ın insanları rızıklandırması dolayısıyla fakirlik nedeniyle çocuk öldürmenin büyük bir günah olacağını bildiriyor.⁹

Şeriatın klâsik yorumlarını oluşturan dört fıkıh mezhebi ve Şiîliğin mezheplerine bakıldığında, Hanefî, Şafîî, Malikî, Hanbelî, Caferî ve Zeydîliğin İskat-ı cenin meselesine birbirinden oldukça farklı yaklaşımlar sergilediği dikkati çekiyor. Sözü edilen mezhepler arasında çocuk düşürme konusunda Hanefî ve Zeydî fıkıh kesimlerinin liberal bir tutum benimsediklerini görüyoruz. Klâsik Hanefî icthadına nazaran dölün rahime yerleşmesinden başlayarak ilk 120 gün dahilinde çocuk aldırılmakta dinen bir sakınca yoktur, zira söz konusu süre zarfında ceninin tam bir insan ruhuna sahip olduğuna, yani can kazandığına inanılmamaktadır. Şayet bu devrede yapılan kürtaj belirli meşru nedenlere dayanmıyorsa işlem dinen mekruh olmakla beraber haram değildir. Meşru nedenlerin başlıcaları anne adayının bebeği emzirememe durumu ve ailenin bir sütanne sağlayacak maddi olanaklara sahip olamamasıdır. Bazı Şafîî fakihlerinin de bu Hanefî görüşüne yakın tutum aldıklarını görmekteyiz. Kürtaj konusunda herhalde en liberal yaklaşımı sergileyen Zeydîlik'e göre ceninin can kazanması öncesinde herhangi bir meşru bir sebep olmaksızın İskat-ı cenin uygulamakta dinen sakınca yoktur. Buna karşılık Malikî ve Hanbelî yaklaşımına bakıldığında, bu iki mezhebe mensup fakihler genelde hangi koşul olursa olsun çocuk düşürmenin haram olduğunu ısrarla vurgulamışlardır. Ancak bazı Hanbelî hukukçular zorunluluk hallerinde ilk 40 gün içinde çocuk aldırılmasına izin vermektedirler. Söz konusu fıkıh mezheplerinin fikir birliği içinde oldukları tek husus dölün rahme girmesinden dört ay sonra yapılacak kürtajın bir cinayet sayılacağıdır. Öte yandan hemfikir olunan bu dört aylık süre dahi, şayet annenin ölüm riski tıbben sâbit ise, bir yana bırakılabilmektedir. Zira İslam fıkıh ilkelerinden biri olan "gövde daldan daha ehemmiyetlidir" prensibi uyarınca annenin yaşamı ceninin hayatına göre öncelikli olarak kabul edilmektedir.¹⁰

9 İsrâ Suresi 31. Âyet : *و لا تقتلوا اولادكم خشية اطلاق نحن نرزقهم و اباكم ان قتلهم كان خطا كبيرا*.

10 B.F. Musallam. *Sex and society in Islam. Birth control before the nineteenth century* (Cambridge; London; New York: Cambridge University Press), 10-11, 57-59; Abdel Rahim Omran. *Family Planning in the Legacy of Islam* (London and New York: Routledge, reprint 1994), 8, 9; Mustafa Öztürk. "Osmanlı Döneminde İskat-ı Ceninin Yeri ve Hükmü." *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* 1987 I (1), 199. Ayrıca bkz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde Orhan Çeker, "Çocuk Dü"ürme," (cilt 8), Muhsin Koçak, "Gurre," (cilt 14), ve Mustafa Uzunpostalcı, "Cenin," (cilt 7) maddeleri.

Diğer çoğu İslam Türk devletlerinde olduğu üzere Osmanlı devlet İslamının da Hanefî fıkıh mezhebinin hukuk düzenine esas olarak kabul ettiğini biliyoruz. Dolayısıyla Hanefî mezhebi bakış açısını göz önünde bulundurarak Osmanlı İmparatorluğu'nun en azından Anadolu ve Rumeli gibi çekirdek bölgelerinde ıskat-ı cenin konusunun oldukça liberal bir tutumla ele alındığını varsayabiliriz. Ancak diğer taraftan, Osmanlı İslam hayatının aynı zamanda Tasavvuf kültürü tarafından derin bir biçimde yoğrulduğu gerçeğini görmezden gelemeyiz. Bu çerçevede büyük Sufî âlimi ve hukukçusu İmam Gazalî'nin (ö.1111) Osmanlı dinsel düşünüşünü ve hissiyatını kuvvetle etkilediği bir gerçektir.¹¹ İmam Gazalî'nin aile planlaması meselesine nasıl yaklaştığına baktığımızda, bu âlimin bir taraftan "geriye çekme" (*azl, coitus interruptus*) gibi gebelik önleyici yöntemleri önerdiğini, ama öte yandan her türlü çocuk aldırma uygulamasını ilke olarak cinayet kabul ettiğini görüyoruz.¹² Sadece bu örnek bile Osmanlı kültür yaşamının gerçekte birbirinden oldukça farklı ve hatta birbiriyle tenakuz edebilen dinsel ve hukuksal yaklaşımların etkisi altında olduğunu gösteriyor.

Gündelik ve pratik sorunlara ilişkin şeyhülislamlar ve diğer bazı müftülerin fikhî görüşlerini içeren fetva mecmualarına bakıldığında da kürtaj konusunda araştırmacıyı aydınlatabilecek yargılara rastlayamıyoruz. Fetva mecmualarında çeşitli cinsellik konularına dair (zina, fücür/ensest, eşcinsellik vs.) pek çok hukukî yargıya rastgelirse dahi bu makalenin yazarı ıskat-ı cenin meselesine dair şimdiye kadar bir fetvaya rastlayamamıştır.¹³ Esasında ıskat-ı cenin konusunun fetva mecmualarında görülmeyişi Hanefî mezhebinden bildiğimiz liberal yaklaşımın gerçekten de Osmanlı toplumu açısından vâki olması olasılığını akla getirmektedir. Söz konusu olasılığı destekleyen diğer bir karine tanınmış Osmanlı fıkıhçısı Molla Hüsrev'in eseri olan *Dürerü'l-Hükkâm*'da göze çarpmaktadır. II. Mehmed'in saltanatının son yıllarında yazılan ve bir hukuk klasığı sayılan bu kitapta, kocasının rızası olmaksızın bilerek çocuğunu

11 Halil İnalcık. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600* (New Rochelle; New York: Orpheus Publishing, 1973), 166, 175-177; Cevat İzgi. *Osmanlı Medreselerinde İlim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), I: 79, 100; İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi* (7.baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), I: 25, 530-535, II: 655; a.y. *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı* (2.baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 24 dn.1, 75-76, 230.

12 Musallam, 18; Omran, 9, 137.

13 Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ. *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972); Zembilli Ali Efendi. *El-Muhtarat Minel Fetava (Seçme Fetvalar)*. Çeviren ve sadeleştiren: İbrahim Ural & M. Ali Sarı (İstanbul: Fey Vakfı, 1996); Gökçen Art. *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik* (İstanbul: Çivi yazıları, 1996); Colin Imber. *Studies in Ottoman History and Law* (İstanbul: Isis, 1996). Sünnî ortodoksinin giderek kuvvetle hissedildiği 18. ve erken 19. yüzyılın fıkıh yaklaşımlarını büyük ölçüde yansıtan ve bu devre şeyhülislamlarının fetvalarını toplayan *Fetva Mecmuası*'nda (Kostantiniyye: Dâriü'l-Tıbaatü'l-Ma'mûre (İbrahim Sâ'ib), 1237/1822) ceninle ilgili meseleler sadece fôtusun anne iradesi dışında düşmesiyle bağlantılı olarak çocuğun düşmesine neden olan şahsın mağdureye tazminat olarak diyet ödemesi çerçevesinde ele alınmaktadır (s. 618, 620, 621).

düşüren bir kadının eşine *gurru* (tazminat) ödemesi gereği vurgulanıyor. Şayet kadının bu edimi neticesinde bebek ölü doğarsa veya doğumdan hemen sonra ölürse kadının kocasına *diyet* ödemesi gereğinin altı çizilmekte.¹⁴ Söz konusu ifadeleri tersten okuyacak olursak, kocanın rızası dahilinde yapılacak kürtajın bir suç olarak görülmediği zımnen anlaşılabilir. Aynı tutumu biz 19.yüzyıl sonlarında, Mecelle Cemiyeti üyelerinden Ömer Hilmi Karınabâdizâde'nin 1884'de telif ettiği ve Mekteb-i Hukuk öğrencilerine de okutulan Şer'i *Kanun Mecmuası*nda da rastlıyoruz. Bu kanun mecmuasının 135. maddesine göre bir kadın kocasının izni olmaksızın çocuk düşürücü bir ilaç kullanarak ıskat-ı cenine neden olursa hem kocasına *gurru* ödemesi gerekir, hem de ceninin mirasından yoksun kalır. Ama eğer kocası çocuk düşürmeye izin verdiyse kadın ne *gurru* ile yükümlüdür, ne de ceninin mirasından mahrum olur.¹⁵

Yukarıda belirtilen noktalara rağmen, Şer'iyye Sicilleri'nde yapılacak kapsamlı araştırmaların sonuçlarını görmeksizin ıskat-ı cenin uygulamalarının toplumsal yaygınlığı hususunda kesin bir hükme varmak doğru olmayacaktır. Sadece şunu belirtmekle yetinelim ki 18.yüzyıl sonları ve 19.yüzyıl başlarında Osmanlı toplumunu gözlemleyen yabancı gezginler Müslümanlar arasında kürtajın serbestçe ve sınır tanımsızın tatbik edildiği, ve [bu gezginlerin Hıristiyan bakış açısı uyarınca] Müslüman nüfusta bu hususa dair ahlâkî bir kaygının bulunmadığı konusunda kayıtlarla karşılaşılıyor. Ayrıca 19.yüzyıl öncesi Mısır'da çocuk aldırmanın sınırsızca yapıldığına dair bilgilere sahibiz.¹⁶

Osmanlı modernleşme dönemi öncesine ilişkin yukarıdaki gözlemlerden sonra reform çağında kürtajı önlemek konusunda Osmanlı idaresinin geliştirdiği politikalar ele alınacaktır.

1786-1838 Devresinde Çocuk Düşürme Meselesi ve 1838 Fermanı

İskat-ı ceninin önlenmesi konusunda kararlı ve kapsayıcı bir devlet politikası ilk defa 20-30 Şaban 1254/8-18 Kasım 1838 aralığında, yani II.Mahmud döneminin son

14 Molla Hüsrev. *Dürrü'l-Hükkâm*. Cilt 2 (İstanbul, 1317), 104-106; Ahmet Akgündüz. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tablilleri*. Cilt 1 (İstanbul: Fey Vakfı, 1990), 122.

15 Ahmet Akgündüz. *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı* (Diyarbakır, 1986), 905-906; Öztürk, 202.

16 Fanny Davis. *The Ottoman Lady. A Social History from 1718 to 1918* (New York; Westport, Conn.; London: Greenwood Press, 1986), 40; Hatem, 67; Bülent Özdemir: *Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica, 1830-1850* (Ph.D. Dissertation. CBOMGS, School of Historical Studies, The University of Birmingham, March 2000), 74-75; François Charles Hugues Laurent Pouqueville. *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'Empire ottoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801* (Paris: Gabon, 1805), Vol.1, 265; Traian Stoianovich. *A study in Balkan civilization* (New York: Knopf, 1967), 135-136.

yıllarında neşredilen ayrıntılı bir ferman ile birlikte formüle edilmiştir.¹⁷ Bu belge, kapsamı ve sonuçları itibariyle Osmanlı kadını ve cinselliği açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Ayrıca, esasında münhasıran Şeriat sahasına dahil sayılan bir özel hukuk meselesi, ve üstelik de kadın cinselliğine ve tenâsüle dair bir sorun, öyle görünüyor ki ilk kez devlet politikasının bir nesnesine dönüşmüştür.

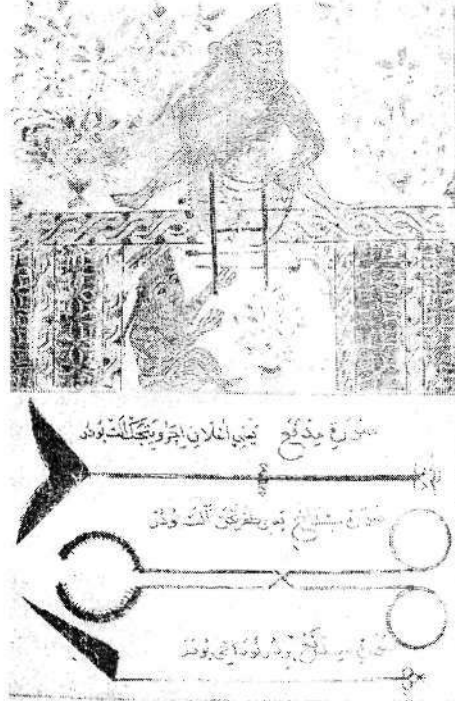
Ancak, birazdan ele alacağımız bu ferman ve içeriğinin doğrudan doğruya 1830'lu yıllar II.Mahmud bürokrasisinin bir ürünü olarak görmek de doğru olmayacaktır. 1830'lu yıllar öncesinde de ıskat-ı cenini önlemeye yönelik bazı uygulamalar olduğunu gözlemliyoruz. III.Selim'in tahta çıkmasından hemen bir ay sonra, Mayıs 1789 tarihinde yayınlanan bir ferman çocuk düşüğüne yol açabilecek ilaçların tabipler ve eczacılar tarafından satışını yasaklıyordu. Önceleri sadece İstanbul sahasıyla sınırlı olan bu karar ek

bir ferman neşredilerek imparatorluğun diğer vilayetleri için de geçerli kılınmıştır.¹⁸ Bundan üç yıl önce, Ocak 1786'da neşredilen başka bir fermanın konusu yasaklanmış bitkileri satan bir gayrı Müslim aktarın cezalandırılmasına ilişkindir. Yasak bitkilerin neler olduğu konusunda ferman bizi aydınlatmasa bile bunların büyük bir olasılıkla çocuk düşürücü otlar olabileceği varsayılabilir.¹⁹ Yeniçeriliğin ilgasından kısa bir zaman sonra, Mart 1827 tarihinde yayınlanan bir emir uyarınca hamile kadınlara çocuk düşürücü ilaç temin eden iki Musevi ebeye (bu ebelerden birisinin lakabı *kanlı ebe* idi) Selânik'e sürgün cezası verildiğini görüyoruz. Aynı emrin bir parçası olarak, gayrı Müslim cemaat başlarına ıskat-ı cenin işlerine karışan cemaat üyeleri aleyhinde

17 *Muharrerât-ı Nâdire*. Cilt 18 (t.y.), 750-755; Ahmed Lûtfi. *Târîh-i Lûtfi*. Cilt 5 (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1302), 135-136; Öztürk, 200; Ünver, 950, 954. Fermanın aslı ve çevrimyazısı M.Öztürk tarafından yayınlanmış (Öztürk, 203-208) olmakla beraber eksikler ve okuma hataları bulunmasından ötürü fermanın düzeltilmiş çevrimyazısı ve aslının (Konya Şer'iyye Sicili, no.83, s.80) fotokopisi bu makalenin ekinde (Ek I ve II) yeniden verilmiştir.

18 BOA Cevdet Sıhhiye 1026 – N 1204 İlâm.

19 BOA Cevdet Sıhhiye 380 – 5 Ra 1200.

... Şol aletlerin suretlerin bildürür kim ana karında ölen oğlanı çıkarmakda isti'mal olur.

soruşturma açılması konusunda buyruklar verildiği dikkati çekmekte.²⁰ Zikredilen bu olgular 1838 öncesinde de ıskat-ı cenini önleyici idarî adımlar atıldığını bize gösteriyor. Söz konusu tutum 1838 fermanıyla birlikte çok daha sistematik ve tutarlı bir nitelik kazanmış, ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına değin devam etmiştir.

1838 fermanı esasında sırasıyla Meclis-i Umûr-ı Nâfia, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından hazırlanan belgelere dayanılarak neşredilmiştir. Sözü edilen fermanın devlet politikalarını belirlemede kilit rol oynayan bu üç yüksek düzeyli bürokratik kurulda tartışılarak biçim kazanmış olması ıskat-ı cenin meselesinin devlet ricâli indinde sahip olduğu kritik öneme işaret etmektedir.

Birinci belge, Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın hazırladığı bir rapordur. Metin bir devletin gücü ve şânının yükselmesinin nüfus sayısına dayandığını vurgulamakla başlıyor.²¹ Bundan dolayı devletin en önemli meselelerinden birisi bir yandan nüfus artışını teşvik edecek önlemleri alırken öte yandan ise nüfus azalmasına neden olacak koşulları bertaraf etmek olacaktır.²² Rapor bundan sonra insanların tenâsülü ve ekonomik yaşamın korunmasının gerek akılcı kanıtlar ve gerekse dinsel deliller dolayısıyla ilâhî bir gereklilik olduğunu vurguluyor.²³ Söz konusu ilâhî gerekliliğe karşın Osmanlı tebaası ve özellikle de İstanbul nüfusu ıskat-ı cenin gibi Allah'ın rızasına ters düşen ve çirkin bir fiili âdet halinde işlemektedirler.²⁴ Raporun iddiasına göre cenini büyüten Allah olduğundan ıskat-ı cenin bir ruhun öldürülmesi anlamına gelmektedir, ve dolayısıyla çocuk düşürme ağır bir günah olup bu suçu sık işleyenler öbür dünyada Allah'ın cezasına maruz kalacaklardır.²⁵ Ayrıca, acele olarak kürtaj yaptırıp sakat kalanlar ve ölüme neden olabilecek ilaçlar uygulayıp yaşamlarını kaybedenler bu felâketlere müstahaktırlar.²⁶ Bu argümanların sonunda kürtajın gerek Allahın emrine aykırı, gerekse nüfusun azalmasına yol açan bir gelenek olduğu vurgulanıyor.²⁷

20 BOA Cevdet Sıhhiye 437 – 12 Ş 1242 Buyruldu.

21 “Bir devletin tezâyüd-i miknet ü kuvveti ve tevâfûr-i şevket ve saltanatı zir-i destâni olan ahâlisinin vefretine menû olmağla.” *Muharrerât*, 750.

22 “Her halde halkın teksîrine sarf-ı himmet ve tenâkus-ı ahâliyi müstelzim olur hâlâtın def ü izâlesine bezl-i makderet eylemek emr-i chemm..” A.g.e.

23 “Ve hıfz-ı tenâsül-i nev'-i Beni Âdem ile kârgâh-ı âlemiñ idâresi dahî muktezâ-yı hikmet-i Samedâniyeden idüğü emr-i gayr-ı mübhem oldığı edille-i 'akliye ve nakliye ile müsbet iken” A.g.e., 750-751.

24 “Teba'a-i Devlet-i 'Aliyyeniñ ve bâhusûs Dersa'âdet sekenesiniñ rızâ-yı Bârîye mugâyır olan ıskat-ı cenin madde-i kabîhası misillü mürtekeb oldukları 'âdet.” A.g.e., 751.

25 “Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd hazretlerinin irâde-i 'aliyyesiyle perveriş-yâfte olan cenini ıskât 'âdetâ katl-ı nefis demek olmağla bir günâh-ı azım ve bu husûsî mükibbe olanların mücâzât-ı uhreviyeye mazhar olacakları.” A.g.e.

26 “‘Âcilen dahî sakat vuku'bulur iken ba'zı mu'âlecât-ı mühlîke isti'mâl eyledikleri için kendüleri dahî telef olarak müstahakk oldukları belâ” A.g.e.

27 “Bu husûs hem irâde-i Sübhâniyyeye muhâlif ve hem tenâkus-ı ahâliyi müstevcib bir 'âdet olduğundan.” A.g.e.

Belgenin içerik açısından ikinci kısmı, padişahın bütün zamanını dinî gereklerin ve yasakların uygulanmasına ve Allahın kendisine emanet ettiği tüm nüfus gruplarının refah ve rahatını sağlamaya hasrettiği ifadesiyle başlıyor.²⁸ Bu çerçevede padişah toplum dahilinde yaygın bir gelenek olan ıskat-ı cenin uygulamasının terk edilmesine önem verecektir.²⁹ Rapora göre kürtaj yapılmasının iki nedeni vardır. Birincisi hedonizm ve rahata düşkünlük, ve ikincisi ise çocuk yetiştirmenin maddî zorluklarıdır.³⁰ Söz konusu saptamadan yola çıkarak Meclis-i Umûr-i Nâfia hedonist ve bencil nedenlerle kürtaj yapanlara zor kullanmak, ve maddî sıkıntı içinde olanlara ise yardım yapmak suretiyle ıskat-ı cenin geleneğini önlemeyi önermektedir.³¹

Belgenin konu itibarıyla son kısmı ıskat-ı cenin uygulamasını durduracak kurumsal önlemler üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlk olarak hekimbaşının tüm ebe, tabip ve eczacıları topluma çocuk düşürücü ilaçlar temin etmemeleri konusunda uyarması önerilmektedir.³² Ayrıca gayri Müslim cemaatlere mensup ebe, tabip ve eczacıların halka çocuk düşürücü ilaç sağlamayacaklarına ilişkin patrik ve hahamları aracılığıyla yemin vermeleri için ayrı ayrı padişah fermanlarının neşredilmesi gerekli görülmekteydi.³³ Mahallelerde bulunan Müslüman ebelere gelince, bunlar benzeri bir yemini mahalle imamları aracılığıyla İstanbul kadısının huzurunda vereceklerdi.³⁴ ıskat-ı cenin suçunu sıkça işleyen kadınların çoğunun fazla çocuk sahibi oldukları saptaması yapıldıktan sonra bazılarının da tek çocuk bile olsa bunu besleyip büyütecek güce sahip olmadıkları yanlış fikri nedeniyle kendilerini çocuk düşürmeye zorunlu

28 “Rabbimiz Te’âlâ ve Takaddes Hazretleri zât-ı merâhim-simât-ı Hazret-i Şehinşâhiye tükenmez ‘ömr ü ‘âfiyet ihsân buyursun heme-ân mesâ’î-i cemile-i Şâhâneleri icrâ-yı emr-i Rabbâniye ve men’ ve ref-i menâhiye münhasır ve dâ’imâ himem ve’l-inhamm-ı mülûkâneleri vedî’a-i Samedâniyye olan re’âyâ ve berâyânın istikmâl-i emr-i refâh ve râhatlarıyla berâber mugayır-ı şer’-i şerif olan ahvâl-i müstetbi’ ül-melâliñ def ü izâlesine sarf buyurulmakta olduğu emr-i zâhir idüğünden.” A.g.e.

29 “Beyne’l-ahâli câri olan şu ‘âdet-i kabihanîñ sâye-i ma’delevâyeye-i Hazret-i Hilâfetpenâhîde terk olunmasına dikkat.” A.g.e.

30 “Bu hususî ba’zıları tenperverlik ve rahatı için iltizâm ve ba’zısı dahî idâresinden ‘âciz olduğına mebnî icrâsına mecbûren ikdâm etmekte olmalarıyla.” A.g.e.

31 “Bir takımını tehdid ve vesâ’il-i sâ’ire ile men’ ve birazına dahî sûret-i akdârlarına va’d ile bezl-i eltâf ve ‘inâyet bıyurularak olvechile bu ‘âdeti def’ ve ref’ cylemek.” A.g.e.

32 “Bu ‘âdeti def’ ve ref’ eylemek için ya’ni evvel emirde bi’l-cümle ebe ve etubbâ ve eczacılara bu husûsa dâ’ir ‘ilâc vermemeleri için ser etubbâ’-i sultânî efendi bendeleri tarafından ekiden tenbîh olundüğünden.” A.g.e., 752.

33 “Milel-i erba’adan ebelik ve tabâbet ve ispençiyârlık san’atında bulunanlara dahî ıskat-ı cenin için hiç kimesneye ‘ilâc ve eczâ vermemeleri için her birine batrik ve hahamları ma’rifeüyle yemin verilmek üzere başka başka fermân-ı ‘âlî ısdâr buyurulmak.” A.g.e.

34 “Her bir mahallede bulunan ehl-i İslâm ebeleri imâmları vesâtiyle İstanbul kadısı faziletlü efendi dâ’ileriniñ huzûruna celb ile fi-mâ-ba’d o makule sakat ‘ilâci hiç kimesneye vermemeleriçün tahlif olunmak.” A.g.e.

hissettikleri vurgulanmaktadır.³⁵ Bundan sonra rapor, bir ailede beşten fazla çocuk olması ve bu çocukların bakımı için maddî gücün olmadığı mahalle imamı aracılığıyla kadiya bildirilmesi durumunda devletin gerekli desteği sağlamasını önermektedir.³⁶ Belgeye göre bir yandan idarenin göz dağı vermesi ve korkutması, öte yandan ise verilecek bağışlar ve maddî yardımların neticesinde sonuçları ürkütücü olan bu geleneğin Osmanlı ülkesinde ortadan kaldırılabilmesi bir taraftan nüfusun artmasına neden olacak, öte taraftan halkın Allahın rızasına aykırı olarak işlediği bu büyük günahın önü alınabilecektir.³⁷

Ele aldığımız Meclis-i Umûr-ı Nâfia raporu sonra Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli'de görüşüldükten sonra şûra bir mazbata hazırlamıştır. Fermanın temelini oluşturan belgelerden biri olan bu mazbatada Meclis-i Umûr-ı Nâfia layihasının genel yaklaşımı itibarıyla benimsendiği belirtildikten sonra, ıskat-ı cenine yol açacak ilaçların kaynağının sadece tabipler, eczacılar ve ebeler olmadığı uyarısında bulunulmuş ve pek çok kadının bu tür ilaçları nasıl hazırlandığını bildikleri belirtilmiştir.³⁸ Bu çerçevede özellikle İstanbul ve Boğaziçi'ndeki bazı mahallelerde Musevî ebelere dikkat çekilmiş ve bu kadınların iş yapmalarının tamamen önlenip buna benzer ebelerin ıskat-ı cenine el atmalarının yasaklanması istenmiştir.³⁹

Mazbatada çocuk düşürmeyi sağlayıcı somut bir önlem olarak toplumsal denetim mekanizmasının devreye sokulmasının önerildiğini görüyoruz. Yani çocuk düşüğünün bir kaza eseri, istenmeden olup olmadığını komşular ve başkaları tarafından mutlaka bilineceği belirtildikten sonra kasten çocuk düşürülmesinde olaydan haberdar olup da ihbarda bulunmayan kişiler ve ıskat-ı cenine neden olacak ilacı hazırlayan ve bu fiile yeltenenler ihbar olunursa [bu şahıslar ve] çocuğunu düşüren kadın ve kocası aleyhinde ağır [yasal] işlemlere girişilmesi hususunun ferman metnine konması istenmiştir.⁴⁰ Ayrıca, çocuk düşürmenin sadece İstanbul'da değil, ama taşrada da

35 "Bu husûsî mükibbe ve mürtekibe olanların ekserisi kesret-i evlâda mübtelâ olarak bir dahî olsa infâkına muktedir olmayacağı zu'm-ı fâsîd ve i'tikad-ı kâsîdine mebnî bi'z-zarure ıskata mecbûr olmağla." A.g.e.

36 "Bir familyânın evlâdı beş neferi tecâvüz ettiği hâlde 'adem-i iktidârını kezalik imâm-ı mahalle vesâdetiyle taraf-ı şer'e ihbâr eylediği sûrette nâ'il-i eltâf ve 'inâyet olacakları i'lân ve tebşîr bıyurulmak." A.g.e.

37 "Tehdîd ve tahvîf ve ihsân ve taltîf sûretleri icrâ olunduğu hâlde sâye-i ma'âlvâyeye-i Hazret-i Mülûkânede şu 'âdet-i müstelzimü'l-vahâme dahî Memâlik-i Şâhâne arasından def ü izâle olunarak kesret-i ahâliye vesîle-i cemîle olacağı ve olvehile halkın hilâf-ı rızâ-yı Bâri mürtekib oldukları kebâ'irini izâle kılınacağı aşîkâr olmağla." A.g.e.

38 "Fakat ıskat-ı cenine dâ'ir mu'âlecât yalnız etıbbâ ve ispençiyâr ve kaabileler taraflarından almağa hâcet olmayarak tâ'ife-i nisâ içinde mu'âlecât-ı mezkûreyi bilenler hattâ çokca bulunacağından." A.g.e., 753.

39 "Ve lâ-siyemmâ İstanbul ve Boğaz İçinde ba'zı mahallerde Yahûdî ebe karılarının dahî külliyyen men'iyile bu misillü ebelerin ıskat-ı cenine el urmaları [nın önlenmesi]." A.g.e., 753-754.

40 "Ve bir de sakat vuku'ında kazâ' olub olmadığı koñşularının veyâhûd âhiriniñ ma'lûmı olacağına

muhtemelen uygulandığı ifade edilerek söz konusu önlemlerin sadece İstanbul için değil, imparatorluk taşrası için de geçerli olması gereğinin altı çizilmiş ve hazırlanan fermanın *Takvim-i Vekayi*'de basılması suretiyle bu önlemler dizgesinin imparatorluk sathına yayılacağı vurgulanmıştır.⁴¹

Bundan sonraki aşamada Meclis-i Umûr-ı Nâfia raporu ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli mazbatasının konunun II.Mahmud'a arz edilecek düzeyde ele alınması amacıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye iletildiğini görüyoruz. Her iki belgede vurgulanan hususlar Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek önceki kurullarda önerilen hususlar kabul edilmiş ve hazırlanan arz tezkiresinde belirli noktalara netlik getirilmiştir. Buna göre gerek Müslüman ve gerekse gayrı Müslim ebelerinin, ve ayrıca çocuk düşürücü ilaç hazırlamasını bilen diğer kadınların ıskat-ı cenine el atmaları yasaklanacaktır.⁴² Bir yerde çocuk düşüğü olduğunda ister kaza ister kasıt olsun bu hadisenin komşular veya diğerleri tarafından bilineceğinden ötürü eğer düşük bilinçli olarak yapıp da bu durumu bilen her kimse idareye ihbarda bulunmazsa veya hamile kadın bizzat ilacını hazırlayarak çocuk düşürmeye yeltenirse kadının eşi de dahil olmak üzere bütün bu kişiler hakkında ağır [yasal] işlemlere girişilmelidir.⁴³ Bunlara ek olarak Meclis-i Vâlâ çocuk düşürmeye karşı önlemlerin imparatorluk sathına yayılmasını uygun bulduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Yukarıda belirtilen öneriler nihayet *evâhiri.Şa'bân 1254* (8-18 Kasım 1838) devresinde bir ferman şekline dönüşmüştür. Bu ferman içerik olarak Meclis-i Umûr-ı Nâfia, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ve Meclis-i Vâlâ belgelerinde vurgulanan hususları biraraya getirmektedir. Bu hususlar haricinde fermana bazı ek bilgiler de görmemiz mümkündür. Öncelikle, çocuk düşürmeyi önleyici siyasetin sadece İstanbul değil, fakat Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde de geçerli olmak üzere fermanın kopyalarının taşra sathında neşredilmesi söz konusudur.⁴⁵ Bu çerçevede zikredilen önleyici tedbirlerin

binâ'en o misillü kasden ıskat olundığına her kim vâkif olur ise haber vermez ve olvechile kendüsine 'ilâc edüb ıskat-ı cenine mütecâsir olanlar haber olunır ise ol hâtunîñ ve zevciniñ haklarında şiddet mu'âmelesi icrâ olunacağı tasdir olunacak evâmîr-i 'âliyye derc ve 'ilâve kılınması." A.g.e., 754.

41 "Ve bu madde yalnız Dersa'âdet hakkında olmayub taşralarda dahî vuku'ı muhtemel olduğundan Takvim-i Vekayi' nüshasına derc ve 'ilâvesiyle olvechile Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye dahî neşr ü tenbih olunması mütebâdir-i hâtur olmuş." A.g.e.

42 "Ba'dezin İslâm ve milel-i sâ'ire ebeleriniñ ve mu'âlecât bilen sâ'ir tâ'ife-i nisâniñ ıskat-ı cenin maddesine el urmamaları." A.g.e., 755.

43 "Ve bir mahalde sakat vuku'ında kazâ'en veyâhûd kasden nevehile olmuş ise elbette vuku'bulan mahalliñ komşularınıñ veyâhûd âhiriniñ ma'lûmı olacağından o misillü kasden olduğına her kim vâkif olur da haber virmez veyâhûd hâmil kendü kendüsine 'ilâc edüb ıskata mütecâsire olur ise bu makuleleriniñ zevcleriyle berâber haklarında şiddet mu'âmele olunacağı." A.g.e.

44 "Ve işbu tenbihât-ı 'aliyyeniñ Memâlik-i Mahruse-i Şâhânelerine dahî neşr ü i'lâmı hususları Meclis-i Vâlâda dahî pek münâsib görünmüş." A.g.e.

45 Bkz. Ek 1, III/(2)-(11).

eyâlet yönetimi düzeyinde müşirler ve ferikler, sancak yönetimi düzeyinde mutasarrıflar, voyvodalar ve mütesellimler, kaza düzeyinde ise kadı ve kadı naiplerinin, ve genel olarak yerel âyânların da katkısıyla yürürlüğe konulacağını öğreniyoruz.⁴⁶ Diğer üç belgede belirtilmeyen bir husus, kalbin bir parçası ve gönlün bir meyvesi durumunda olan evlât nimetinin değerini bilmemenin bir tür nankörlük olduğu vurgusudur.⁴⁷ Diğer yandan çocuk düşürme uygulaması bir cins sapkınlık olarak görülmekte ve gerek halk gerekse ülkenin bu sapkınlıktan korunması için gerekli önlemlerin alınması lüzumunun altı çiziliyor.⁴⁸ Son olarak ıskat-ı cenin uygulamasından haberdar olanların kolluk kuvvetlerine başvurması gereği dolaylı olarak belirtilmektedir.⁴⁹

Elimizdeki bu dört belgede göze çarpan konuları şöyle özetlemek mümkündür: Öncelikle, Osmanlı yönetimi çocuk düşürmenin yaygın olarak uygulanmasından endişe duymakta, bunun nüfus artışı ve devlet gücü üzerindeki olumsuz etkilerinden kaygılanmaktaydı. İkinci olarak, çocuk düşürmeyi itibarsızlaştırmak amacıyla dinsel bir söylem kullanıldığı görülüyor. İskat-ı cenin konusunda formel bir dinsel yasak bulunmaması dolayısıyla belgelerde “Allahın iradesinin ihlal edilmesi” anlamına gelen ifadelerle çocuk düşürmenin dinen caiz olmadığı duygusu güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, kadının hamile kalmasıyla birlikte oluşan ceninin canlı bir varlık olduğu görüşü vurgulanmış ve sıklıkla çocuk düşürenlerin ahirette Allah tarafından cezalandırılacakları belirtilmiştir. Dolayısıyla Allahın padişaha bir başı niteliğinde olan Osmanlı ülkesinde söz konusu tiksiniilmesi gereken uygulamanın önlenmesi bir merhamet, nasafet ve şefkat gereğidir.

Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın altını çizdiği üzere çocuk düşürmenin başlıca etkenleri hedonist nedenler ve ekonomik sıkıntılar idi. Belgelerden anlaşıldığı üzere iktisadî gerekçeler daha yaygın ve belirleyiciydi. İskat-ı ceninin önlenmesi konusunda önerilen ve fermanla kabul edilen önlemler ise iki yönlüdür. Birinci yönü tabip, ebe ve eczacıları kapsamaktadır. Buna göre gerek İstanbul ve Galata, Üsküdar ve Eyüp kazalarında, gerekse imparatorluk taşrasında Hekimbaşının tüm tabip ve eczacıları çocuk düşürücü ilâç vermemeleri konusunda uyandı bulunması istenmektedir. Bu çerçevede Rum, Ermeni, Yahudi ve Ermeni Katolik cemaatlerine mensup ebe, tabip ve eczacıların söz konusu ilâçları vermemeleri hususunda patrik ve hahamları aracılığıyla bireysel olarak yemin vermeleri, ve Müslüman ebelerin ise mahalle imamları tarafından İstanbul kadısına getirilerek kadı huzurunda yemin vermeleri gereği vurgulanmaktadır. Önlemlerin ikinci yönü ise toplumsal kontrol mekanizmalarını devreye sokmayı amaçlamaktadır. Burada çocuk düşürücü ilâçların meslek erbabı dışındaki kadınlar

46 Ek 1, I/(1)-(16).

47 Ek 1, I/(26)-II/(1).

48 Ek 1, II/(6)-(7).

49 Ek 1, II/(20).

tarafından da bilineceği belirtilerek bir mahallede çocuk düşüğü gerçekleştiğinde böyle bir vakanın çevrede duyulacağı vurgulanarak kasden yapılan ıskat-ı ceninden haberdar olup da kolluk kuvvetlerine ihbarda bulunmayanlar ve bu işe neden olan hamile kadın ve kocası haklarında ağır yasal yaptırımlar uygulanması istenmektedir. Meclis-i Umûr-ı Nâfia, Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âli ve Meclis-i Vâlâ belgelerinde sözü edilen beşten fazla çocuklu fakir ailelere maddî destek verilmesi hususu ise fermanında yoktur.

Her dört belgede de çocuk düşürmenin gerek dinsel gerekse demografik sakıncalarına vurgu görülmekteyse de dinsel gerekçeler Hanefi fikhî açısından güçlü bir temele sahip değildir. Dolayısıyla ıskat-ı ceninin önlenmesi konusunda tanık olduğumuz bu duyarlılık daha ziyade demografik kaygılardan, yani nüfusun çoğalmasını sağlama amacından kaynaklanıyor gibi görünüyor. Öte yandan, 18.yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul ortamında giderek güçlenen Sünnî İslam ruh halinin, özellikle de yönetici çevreler arasında 1820'lerden sonra kuvvetle yer eden Nakşibendî-Halidî tasavvuf zihniyetinin de hedonist nedenlerle çocuk düşürmeyi olumsuz olarak algılama olasılığı da unutulmamalıdır.⁵⁰

Bu ferman elimizdeki bilgilere göre taşrada en azından Batı ve Orta Anadolu sancak ve kazalarına, Selânik ve Dobruca'da Babadağı'na ulaşmıştır.⁵¹

1838 Sonrasında Yasal Gelişmeler

Öyle görünüyor ki 1838 tarihli ferman Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne değin sürecek tutarlı bir çocuk düşürmeyi önleyici siyasetin başlangıcını oluşturmuştur. Buna karşın sözünü ettiğimiz siyasetin hemen yasa maddelerine yansıdığını görmüyoruz. Örneğin fermanın yaklaşık iki yıl sonra düzenlenen Tanzimat döneminin ilk yasası olan 1 Rebiyülevvel 1256/3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunnamesinde ve bu kanunnameyi tadil eden 15 Ramazan 1267/14 Temmuz 1851 tarihli Kanun-ı Cedid'de ıskat-ı cenin konusunda herhangi bir yaptırım yoktur.⁵²

Çocuk düşürmeye dair cezaî yaptırımlar ancak 28 Zilhicce 1274/9 Ağustos 1858 tarihli Ceza Kanunnamesine konmuştur. Bu yasanın 192. maddesine göre bir kişi darbe veya başka bir hareket eseri olarak hamile kadının düşük yapmasına yol açıyorsa o kişi kadına diyet ödemelidir. Şayet söz konusu hareket kasden yapıldıysa suçlu kişi, ödenen diyete ilaveten belirli bir süre için kürekle cezalandırılır. Aynı yasanın

50 19.yüzyılın ilk yarısında Nakşibendî-Halidî din kültürünün Osmanlı siyaseti üzerindeki güçlü etkisi konusunda Butrus Abu-Manneh çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Bu konuda bkz. Butrus Abu-Manneh. *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)* (İstanbul: The Isis Press, 2001).

51 Özdemir, 74-75; Öztürk, 200, 203-205; BOA Cevdet Sıhhiye 566 – 13 Z 1254 İlâm.

52 Öztürk, 201; Tahir Taner. "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku". *Tanzimat I*, 2.baskı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 226-230

193.maddesine göre bir hamile kadının ister rızasıyla isterse rızası dışında çocuk düşürücü ilâç içmesi durumunda veya gerekli araçlar yoluyla çocuğun düşmesi sağlanması halinde buna neden olan kişi altı aydan iki yıla kadar hapis cezasına çarptırılır. Şayet ıskat-ı cenini sağlayan kişi bir tabip, bir cerrah veya bir eczacı ise geçici bir süre ile kürekle cezalandırılır. Sözü geçen kanunname 1911 düzenlemeleri hariç ana hatlarıyla 1926 yılına değin geçerli kalmıştır.⁵³

Burada ister istemez 1838-1858 gibi yirmi yıllık bir zaman aralığı zarfında ıskat-ı ceninin önlenmesi gibi idarenin büyük önem atfettiği aşikâr olan bir hususun neden ceza yasalarına konmadığı sorusu akla gelebilir. Söylenebilecek bir nokta 1840 ve 1851 ceza kanunlarının hazırlandığı devreyle 1858 ceza yasasının kabul edildiği devrenin birbirlerinden oldukça farklı siyasal ve kültürel dönemleri temsil ediyor olmasıdır. Mustafa Reşid Paşa ve Sadık Rifat Paşa'nın etkin olduğu 1856 öncesi devlet ve idare reformlarının mutlaka "batılılaşma" anlamına gelmediği, tam tersine bu devrede İslamî dünya görüşün ve duyarlılıkların henüz oldukça güçlü olduğu belirtilmektedir.⁵⁴ Bu çerçevede özel hukuk alanına dahil olan aile, kadın, miras, çocuk konuları Şeriat alanına dahildi. Muhtemelen ıskat-ı cenin konusu da özel hukuk alanında sayıl-makta ve bu bağlamda Şeriat sahasında kabul edilmekteydi. Yukarıda da gördüğümüz üzere çocuk düşürme konusu Hanefî fikhî açısından ağır suç kategorisine girmiyordu. 1840 ve 1851 ceza kanunnameleri esasen Şeriat ile uyumlu olarak hazırlanmasından ötürü çocuk düşürme hususu bir ceza konusu olarak kanunnamelere sokulmamıştır.

Buna karşılık Kırım Savaşı ile birlikte iktidar sahnesine çıkan ve başını Âli ile Fuad Paşaların çektiği yeni siyasal ekip daha bir kararlı "batılılaşmacı" politikalar gütmeye başlamıştır. Aynı şekilde başta Fransa olmak üzere başlıca Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti dahilindeki diplomatik nüfuzlarında gözle görülür bir artış görülmektedir. 1856 sonrası devrede kabul edilen yasaların birçoğu Avrupadan alınma olup Şeriata ters düşse bile yürürlüğe konmaktaydı. 1858 Ceza Kanunnamesi işte bu tutuma ilişkin erken örneklerden biridir. Söz konusu kanunname esas olarak 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun bir uyarlaması olup bünyesinde Şeriatta yeri olmayan birçok yasal düzenlemeleri içeriyordu.⁵⁵

1858 yasasında ıskat-ı cenin hususunda dikkati çeken bir nokta, kendi rızasıyla çocuk düşüren kadının cezaya çarptırılmaması meselesidir. Yukarıda da görüldüğü üzere gerek *Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî* ve *Meclis-i Vâlâ*, gerekse 1838 tarihli ferman ıskat-ı cenin yaptırın hamile kadının kocasıyla birlikte şiddetle cezalandırılmasını

53 Akgündüz. *Mukayeseli*, 864; Öztürk, 201.

54 Abu-Manneh, passim; Selçuk Ak'ın Somel. *The Modernization of Public Education 1839-1908* (New York, Köln: Brill, 2001), 1-5.

55 H.Veldet. "Kanunlaşırma Hareketleri ve Tanzimat". *Tanzimat I*, 2.baskı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 198; Taner, 230-231.

öngörmekteydi. Buna karşın 1858 Ceza Kanunnamesi'nde ıskat-ı cenin suçuna değinilirken rızası olan hamile kadının ve kocasının herhangi bir cezaya çarptırılması söz konusu değildir. 1838'de ortaya konan ve fermanlaşan görüşler ile 1858 yasası arasında görülen bu bâriz çelişki söz konusu ceza yasasının, her ne kadar Şeriata aykırı unsurlar içerse dahi, çocuk düşürme konusunda klâsik Hanefi fikhının özünden sapmama gayretini sergilemesi ile açıklanabilir. Zira yukarıda, "Şeriat Açısından ıskat-ı Cenin" başlığı altında ele alındığı üzere Hanefi fikhına göre kocasının rızasıyla gerçekleştirilen çocuk düşürme bir suç olmaktan çıkmaktadır. Bu durumda somut demografik önlemler alma çabası içinde olan Osmanlı idaresi Şer'î bir saha sayılan karı-koca ilişkisi ve bu ilişkinin bir ürünü olarak nitelenebilecek ıskat-ı cenin meselesinin en doğrudan aktörleri olan kadına ve kocaya ilişmemekte, ancak çocuk düşürmeyi sağlayabilen ikincil kişilere, tabiplere, cerrahlara ve eczacılara yönelik cezaî hükümler getirebilmektedir. Eğer bu yorum doğruysa biz 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 193.maddesinde bir anlamda Osmanlı Devleti'nin "kitabına uydurarak" çocuk düşürmeyi önleyici siyasetinin bir örneğini görmekteyiz.

Osmanlı yönetimi ceza hukuku alanında gördüğümüz bu önlemlerle birlikte çocuk düşürmede etkili olan faktörleri denetim altına almaya gayret göstermiştir. Bunlardan birisi ebeliğin denetim altına alınması süreci, öbürüyse eczacılık sahasının yeniden düzenlenmesidir.

Ebelik Mesleğinin Yeniden Düzenlenmesi

Geleneksel Osmanlı toplum yaşantısında ebeliğin rolünü küçümsemek olanaksızdır. Geçmişe ilişkin anlatılardan görüyoruz ki bir mahallenin *ebe hanım* o muntaka ailelerinin mahremlisi gibidir. Ebe hanım bebeğin doğum sürecine henüz hamileliğin altıncı veya yedinci aylarından başlayarak dahil olur. Bebeğin kundağının hazırlanmasına ve gerekli duaların okunmasına ebe hanım katılır. Anne adayının sancıları başladığında doğum saatini ebe hanım tayin eder ve gerekli ilâçları hazırlar. Çocuk doğarken, ebe hanım etrafındakileri haberdar etmek için tekbir alır ve kelime-i şahadet getirir. Hamilenin yanında bulunanlar da iştirak ederler. Bu tehlil ve tekbir sırasında çocuk dünyaya gelir. Ebe hanımın rolü bununla sona ermez. Doğumun kırkıncı gününde anne bebeği, akraba, komşuları ve ebe hanımla birlikte mahallenin hamamına giderler. Burada ebe hanım belirli dualar okuyarak bebeği *kırklar*.⁵⁶

Geleneksel aile hayatında önemini gördüğümüz ebelerin bir bölümü her halde sahip oldukları ilâç ve bitki bilgisiyle çocuk düşürme konusunda kadınlara yardımcı

56 Alpay Kabacalı (haz.). Cumhuriyet'in Yetmişbeşinci Yılında Türkiye'nin 150 Yıllık Toplumsal Tarihi. Kesitler. Osmanlı'nın Son Yetmişbeş Yılı (İstanbul (?): Toprakbank, 1998 (?)), 23, 25.

olmuş olmalıydılar. Biz bunu ıskat-ı cenine neden olan ebelere *kanlı ebe* lakabı takılmasından da anlıyoruz.⁵⁷ II.Mahmud devri Osmanlı yönetimi ebelerin çocuk düşürmedeki rollerini dikkate almasından ötürü 1838 tarihli belgeler ve fermanla ebelerin kontrol altına alınması konusunda somut önlemler önerildiğini görüyoruz, ki bunlar hekimbaşının tüm ebeleri topluma çocuk düşürücü ilaçlar temin etmemeleri konusunda uyarması, gayri Müslim cemaatlere mensup ebelerin halka çocuk düşürücü ilaç sağlamayacaklarına ilişkin patrik ve hahamları aracılığıyla yemin vermeleri, ve Müslüman ebelerin benzeri bir yemini mahalle imamları aracılığıyla İstanbul kadısının huzurunda vermeleri idi. Bunun yanısıra gerek Müslüman ve gerekse gayri Müslim ebelerinin ıskat-ı cenine el atmaları yasaklanacaktı.

1838 fermanından kısa bir süre sonra ebelerin eğitimi konusuna el atılmıştır. Daha önceden, 1827'de Tıbbhâne-i Âmire açıldığında cerrahlık derslerinin bir bölümünde doğum yaptırmaya dair kurslar verildiği konusunda bilgi mevcuttur. Ancak ebelerin kendilerinin doğrudan eğitilmesi süreci 1842'den başlayarak Tıbbiye'de ebelere yönelik ders açılmasıyla birlikte başlamıştır. Bu, aynı zamanda ebelik mesleğinin devlet denetimine alınması eğiliminin de bir göstergesidir. Zira aynı yıl imparatorluğun Hekimbaşı'sı Tıbbiye'de ebelik derslerinin açıldığını ilân etmek suretiyle hiç olmazsa İstanbul'daki ebelerin bu kursa devam etmeleri gereğini hissettirmiştir. Buna paralel olarak İstanbul kadısının, patrikler ve hahamların ebelik faaliyetlerine göz kulak olmaları konusunda yönetimden uyarı gelmiştir.⁵⁸

Tıbbiye'de açılan ebelik kursu haftada iki gün veriliyordu. O dönemde doğum konusunu işleyen derslerin erkek hocalar tarafından kadınlara verilmesi tasavvur edilemeyeceğinden ötürü ebelere hocalık etmek üzere Paris'ten bir Fransız ve Viyana'dan bir Avusturyalı ebe öğretmen hanım getirtilmişti. 1845'e geldiğinde toplam 36 ebe kadın Tıbbiye Mektebi'ndeki kurstan diploma almıştı. Bu kadınların 26'sı Hıristiyan, 10'u ise Müslümandı. Bu kadınların birçoğu sivil ve askerî hastanelerde görev almışlar ve muhtemelen resmen devlet memuru statüsüne geçen ilk Osmanlı kadınları da bu meslekten çıkmıştır.⁵⁹

Öte yandan geleneksel olarak mesleklerinde tanınmış olan ebeler bu ebelik kursuna girmek konusunda çekingen davranmışlardır. Özellikle Musevî ebelerin kursa

57 Namık Kemal, "Nüfus", *İbret* 19 Rebiyülâhir 1289; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998), 93. Ayrıca bu makalenin "1786-1838 Devresinde Kürtaj Meselesi ve 1838 Fermanı" başlıklı kısmına bkz. Geleneksel ebelerin ubbi bilgisi ve Osmanlı toplumunda kadın *bekimler* hakkında bkz. Nil Sarı, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri." *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları. The New History of Medicine Studies II-III* (İstanbul 1996-1997), 2-3; Yarman, 194.

58 Davis, 39, 40; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*. İkinci Baskı (İstanbul: Eser Kültür, 1977), Cild 1-2, 540-542; Sarı, 25; Yarman, 219.

59 Sarı, 25; Yarman, 219.

gelmemeleri önemlidir. Zira ıskat-i cenin konusunda zamanın kaynakları çok kez Musevî ebeleri suçlamaktadır.⁶⁰ Osmanlı idaresi halkın diplomasız ebelere başvurmaması için fermanlar neşrederek bu tür ebelerin güvenilir olmadığını ve dolayısıyla itibar edilmemeleri gerektiğini ilân etmesine karşın bu çabaların ne derece başarılı olduğu kuşkuludur. Ancak diplomalı ebeliğin 1870 sonrasında yaygınlık kazanmaya başladığı söylenebilir. 1871 yılına ait bir lâyhaya göre İstanbul'un Ahırkapı ve Otluk Ambarı semtlerine bağlı mahallelerin her birinde küçük ebelik kurslarının açılması önerilmekteydi. 1885'de bir ebelik hastanesinin kurulması söz konusu olmakla beraber proje gerçekleşmemiştir.⁶¹

Ebelik mesleğine ilişkin ilk yasal çerçeve *Memâlik-i Mabru-se-i Şâhânedi Tabâbet-i Beledîyye İcrâsına Dâir Nizâm-nâme* (12 Ekim 1861/7 Rebiyülâhir 1278) ile birlikte çizilmiştir. Yasanın 3.maddesine göre ancak diplomaları Mekteb-i Tibbiye tarafından kabul edilen yerli ve yabancı ebeler görevlerini yapabileceklerdi. Dikkate değer 8.maddeye göre ebe kadınların mengene ve herhangi başka ebelik aletlerinden birini kullanması kesinlikle yasaklanmaktaydı. Burada açıkça çocuk düşürmeye veya kürtaja karşı yasal önlem alınmaya çalışıldığı görülmektedir.⁶²

Ebeleri devlet denetimine almaya yönelik siyasetin ne derecede etkin olabildiği sorulması gereken sorulardan birisidir. Başka tarihsel örnekler gözönünde tutularak, nüfusun çoğunlukla geleneksel, formel eğitimden geçmemiş ebeleri kendine daha yakın ve sıcak hissederek diplomalı ve idareye daha yakın ebelere tercih ettiği varsayılabilir. En azından 19. yüzyıl İngiltere'si ve Hollanda'sı örneklerinden biliyoruz ki sözü geçen ülkelerde Osmanlı İmparatorluğu'ndakine benzer tarzda çocuk düşürmeyi önlemek amacıyla devlet eliyle ebeler yetiştirilmesine karşın bu tür diplomalı ebeler halkın indinde rağbet bulmamış, buna mukabil geleneksel ebeler bütün çabalara karşın 20.yüzyıl başlarına değin varlığını sürdürmüştür.⁶³

Eczacılığın ve Tabâbetin Devlet Denetimine Alınması

Çocuk düşürülmesinin önlenmesi çerçevesinde eczacılık mesleğinin kontrol altına alınmasına ilişkin çabalar 18.yüzyıl sonlarına, yani I. Abdülhamid ve III.Selim

60 Davis, 43; Namık Kemal. [başlıksız] *Tasnî-i Efkâr* 28 Zilhicce 1280; Rena Molho. "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri." Pinelopi Stathis (editör). *19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*. Çeviren Foti ve Stefo Benlisoy (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 80; Ünver, 944.

61 Davis, 39, 40; Ergin, *Maarif*, 540-542.

62 Osman Nuri Ergin. *Mecelle-i Umur-ı Beledîyye*. İkinci Baskı (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), cilt 6, 3053-3054.

63 Margaret L. Arnot and Cornelia Osborne. *Gender and crime in modern Europe* (Padstow, Cornwall: UCL Press, 1999), 18.

dönemlerine değin geriye götürülebilir. Ne var ki bu çabalar münferit nitelikliydi.⁶⁴ Daha sistematik bir ilk adımı 1838 fermanından sonra, Sultan Abdülmecid döneminde görmekteyiz. 13 Receb 1260/29 Temmuz 1844 tarihli takrirle birlikte gerek Müslüman ve gerekse gayrı Müslim eczacıların ve çıraklarının Hekimbaşı nezdinde kaydolmaları ve İhtisab Nezâreti tarafından düzenli bir denetime tâbi tutulmaları kararı alınmıştır.⁶⁵ İhtisab Nezâreti'ne verilen bu denetleme görevi belediye idarelerinin kurulmaya başlamasıyla birlikte yerel belediyelere devredilmiştir.⁶⁶

Eczacılığın yasal olarak nizam altına alınması 22 Receb 1277/3 Şubat 1861 tarihli *Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrâsına Dâir Nizamnâme* ile başlamıştır. Bu nizamnameye göre ilâçların satılması Mekteb-ı Tıbbiye bünyesinde kurulan *Umur-ı Tıbbiye Nezâreti* tarafından sıkı sıkıya denetlenecekti (1.madde). Nizamnamenin 16. ve 17.maddelerine göre ancak tabipliği resmen tasdik edilmiş doktor reçetesiyle ilâç satılabilecekti.⁶⁷ Eczacığa dair daha kapsamlı bir nizamname 5 Şaban 1305/16 Nisan 1888 tarihinde kabul edilmiştir (*Memleket Etıbbası ve Eczâcılarının Hakkında Nizamnâme*). Söz konusu belgede karşımıza satımı resmen yasaklanmış 68 ilâç ismi çıkmakta, ki bu liste imparatorluk çapındaki bütün eczacılara gönderilmiştir.⁶⁸

Aynı süreç zarfında doktorluk mesleğinin de devlet kontrolü altına alınmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu konuda yayınlanan *Memâlik-i Mabruise-i Şâbânedeki Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizamnâme* (12 Ekim 1861/7 Rebiyülâhir 1278) gerek Osmanlı ve gerekse yabancı uyruklu doktorların hangi yasal koşullar çerçevesinde işlerini yapabileceklerini belirliyordu. Buna göre ancak Mekteb-i Tıbbiye diplomalı veya bu okulun tasdik ettiği yabancı diplomalı doktorlar tabâbette bulunabileceklerdi (3.madde). Bir diğer maddeye göre doktorların bizzat kendilerinin hastaya ilâç verme yetkileri olmayıp ancak eczâcı bulunmayan yerlerde doktorların hastaya doğrudan ilâç vermeye hakları olabilecekti (6.madde).⁶⁹

Bütün bu önlemlere karşın, 19.yüzyıl sonu İstanbul hane yaşamına ilişkin Alan Duben ve Cem Behar'ın yaptıkları araştırmanın da gözler önüne serdiği üzere ıskat-ı cenin yasa dışı yollardan bile olsa çok sayıda kadın tarafından uygulanmaya devam edilmekteydi.⁷⁰ Öyle ki II.Abdülhamid 1889 yılında çocuk düşürmenin durdurulması konusunda ek önlemler alınması konusunda hükümetten talepte bulunmuştur. Bu

64 Bu makaledeki "1786-1838 Devresinde Kürtaj Meselesi ve 1838 Fermanı" başlığı altındaki kısma bkz.

65 BOA Cevdet Sıhbiye 454 – 13 B 1260 – 4 – Takrir.

66 İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği* (İstanbul: Hil Yayın, 1985), 116-124.

67 Ergin, *Mecelle*, 3056-3057.

68 A.g.e., 3065-3073.

69 A.g.e., 3053-3054.

70 Alan Duben & Cem Behar, *Istanbul Households. Marriage, Family and Fertility 1880-1940* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, ...), 181-184.

hususta hükümet 16 Ocak 1891'de bazı önerilerde bulunmasına karşın söz konusu öneriler yasalaşmamıştır.⁷¹

Tabâbetin devlet kontrolüne alınması sürecinde karşımıza çıkan diğer bir olgu Osmanlı sınırları dahilinde hekimlik yapan yabancı uyruklu doktorlar meselesidir. Osmanlı yönetimi her ne kadar yabancı uyruklu doktorları nizamnameler çerçevesinde çalışmaya zorlamaktaysa bile söz konusu hekimler tabiiyetinde buldukları devletin elçiliği himayesine sığınarak yasal denetimden kaçabiliyorlardı. Konumuz açısından çarpıcı bir örnek bir Alman kadın doktorun 1900'de Beyoğlu'na gelerek açtığı yasadışı kürtaj kliniği vakasıdır. Bu doktor giriştiği yasadışı ıskat-ı cenin uygulamaları nedeniyle Abdülhamid idaresi tarafından sınır dışı edilmek istenmiş, ancak Almanya Elçiliği'nin söz konusu doktoru diplomatik himaye altına alması nedeniyle bu klinik beş yıl kadar faaliyette bulunmuştur. Ancak uzun süren diplomatik müzakereler sonucunda 1905 yılında kürtaj kliniği kapatılıp Alman kadın doktor sınır dışı edilebilmiştir.⁷²

Sonuç

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu Osmanlı siyasi tarihi açısından nasıl bir dönüm noktası oluşturuyorsa, ıskat-ı cenini önlemeye yönelik 1838 fermanının da gerek Osmanlı kadın ve cinsellik tarihi açısından, gerekse devlet otoritesinin münhasıran Şeriatın alanı sayılan kadın ve doğum meselesine müdahalesinin bir başlangıç noktası olması açısından karşılaştırılabilir bir öneme sahip olduğu iddia edilebilir.

Sünnî İslam'ın dört fikhî mezhebinden biri olan Hanefilik hamileliğin ilk dört ayı boyunca çocuk düşürmeyi haram kılmamasına karşın Osmanlı Devleti'nin I. Abdülhamid döneminden başlayarak ıskat-ı cenini zorlaştıracak önlemler almaya başladığını görmekteyiz. Bu tutum 1838'den itibaren kapsamlı bir devlet siyasetine dönüşmüştür. Esasen çocuk düşürmeyi önlemeye yönelik bu yaklaşım, yine aynı yıllarda II. Mahmud idaresinin toplum sağlığına yönelik attığı adımlardan ayrı tutulamaz. Söz konusu gelişmelerin başlıca nedenlerinden birisi Osmanlı Devleti'nin nüfus azalmasını önlemeye yönelik demografik siyaseti olmalıdır. Bu dönemde yönetici kesim arasında toplumda serbestçe uygulanan çocuk düşürmenin nüfus artışını önlediği konusunda güçlü bir inanışın olduğu anlaşılıyor. Kürtajın fazlasıyla yaygın olduğu konusundaki resmi kanaatin 18. ve 19.yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden yabancı gözlemciler tarafından da paylaşıldığını görüyoruz.

Çocuk düşürmenin toplumsal yaygınlığına ilişkin geleneksel oryantalist bir açıklama bu uygulamayı çok eşliliğe bağlamaktadır. Buna göre çok eşlilik ve cariyeliğin varlığı

⁷¹ A.g.e., 183.

⁷² Yavuz Selim Karakışla. "Arşivden Bir Belge. Kürtaj Mütehasssısı Alman Doktor Madam Mari Zibold." *Toplumsal Tarih* No. 82 (Ekim 2000), 39-44.

çerçevesinde erkeğin eşlerini terk etmesinin kolaylığı dolayısıyla bir aile içi sıcaklığı ve dayanışması oluşmuyor, ve bu da çocuk düşürme ve diğer doğum kontrol yöntemlerini teşvik edici oluyordu. Zira kadın tazeliğini ve cinsel çekiciliğini koruyabilmek için çocuk doğurmamalıydı.⁷³ Ancak bu argüman, içinde doğruluk payı bulunsa dahi, çok eşlilik ve odalık ancak oldukça varlıklı ailelerin gerçekleştireceği bir lüks olmasından ötürü Müslüman toplumunun sadece çok sınırlı bir kesimi için geçerli olabilirdi. Diğer taraftan çocuk düşürmenin toplumsal yaygınlığı vakası karşısında bu argümandan ziyade 1838 belgelerinde de karşımıza çıkan ekonomik nedenler daha anlamlı görünmektedir.

Osmanlı idaresinin neden çocuk düşürmenin önlenmesine yönelik gerek yasal boyutta, gerekse ebelik, tabâbet ve eczacılık gibi sahaları içermek suretiyle bu derece kapsamlı bir politikaya soyunduğu sorusunun muhtemel yanıtını 18.yüzyıl sonları ve 19.yüzyıl başlarında karşı karşıya kaldığı siyasal ve askerî gelişmelerde aramak gerekir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu 1829 yılına değin sürecek olan ve büyük çoğunluğu yenilgilerle ve ağır insan kayıplarıyla sonuçlanan bir dizi harple yüz yüze gelmiştir. Aynı devrede zuhur eden birçok dahilî ayaklanma ve iç çatışma dolayısıyla insan kaybı iyice katmerlenmiştir. Dolayısıyla III.Selim ve II.Mahmud.dönemlerinde bir taraftan askerî ve idarî reformlara girilerek Rusya ve Avusturya gibi güçlerin yayılmacı çabalarına direnebilecek yeni bir askerî ve yönetsel bir yapı oluştururken, öte yandan da kanayan yara mesabesinde olan nüfusun korunması meselesi ve bu çerçevede iskat-ı cenin sorununun kuvvetle gündeme geldiği görülüyor. Buna ek olarak yine 18.yüzyıl sonlarından başlayarak giderek İstanbul kültür hayatına nüfuz eden ve 1821 sonrasında belirleyici bir zihniyet ögesine dönüşen Nakşibendi-Halidîliğe dayanan sufi dünya görüşü de çocuk düşürmeyi dinsel açıdan olumsuz gören tavrı güçlendirmiş olmalıdır.

Ancak iskat-ı cenin meselesini çözme gayretine giren Osmanlı Devleti esasında münhasıran Şeriat hukuku sahasına dahil olan kadın, doğum ve çocuk konularında devlet eliyle politika belirleme durumuna gelmiştir. 1838 belgeleri ve fermanı söz konusu tutumu açıkça ortaya koyuyor. Ne var ki bu tutum açıkça Şeriatı ihlal etmekteydi. Öyle görünüyor ki bu sebepten ötürü 1840 ve 1851 ceza yasalarında iskat-ı cenine ilişkin herhangi bir hüküm konmaya cesaret edilmemiştir. Onun yerine Osmanlı yönetimi ebelik kursu açmak ve eczacılığı denetim altına almak gibi daha dolaylı önlemlere başvurmak suretiyle Şeriat sahasına girmeksizin çocuk düşürmeyi kısıtlama yoluna gitmiştir. Nitekim iskat-ı cenine dair ilk kez cezaî maddeler gördüğümüz 1858 ceza yasasında bu hususa ilişkin cezaî müeyyideler çocuk düşürmenin ana aktörleri olan kadına ve kocasına yönelik değil, ama çocuk düşürme koşullarını sağlayan

73 Traian Stoianovich. *A Study in Balkan Civilization* (New York: Alfred A. Knopf, 1967), 135-136.

doktorlara, cerrahlara ve eczacılara yönelik olarak hazırlanmıştır. Burada enteresan bir biçimde geleneksel Şeriat hukukunun, kocanın da rızası olması kaydıyla kadının bedenini denetleme hakkını koruduğunu ve buna karşın dünyevî Osmanlı idaresinin dolaylı yollarla bu hakkı ortadan kaldırmaya çalıştığına tanık olmaktadır.

Son bir nokta olarak, Osmanlı Devleti 19.yüzyılın ilk yarısında çocuk düşürmeyi önleyici politikalara soyunurken aynı zaman diliminde gerek Batı Avrupa, gerekse Kuzey Amerika'da kökü daha ziyade köktendinci Protestan Hıristiyanlığına dayanan çocuk düşürme ve kürtaj aleyhtarı akımlar ortaya çıkmış ve aynı yüzyılın ikinci yarısında bu ülkelerde çocuk düşürmek neredeyse olanaksız hale gelmiştir. Gerek Batı Avrupa ve Kuzey Amerika, gerekse Türkiye'de kürtajın hamileliğin belirli bir zaman dilim dahilinde yasallaşması konusunda bir kamuoyunun oluşması için 1970'leri beklemek gerekecektir.⁷⁴

Ek

Konya Mevlâna Müzesi Konya Şer'iyye Sicili No.83 s.80.

20-30 Şaban 1254/8-18 Kasım 1838 Fermanı'nın çevrimyazısı

[1]

(1) Düstûr-ı mükerrrem eyâlet-i Konya müşîr[i] vezîrim Elhâc 'Ali Paşa ve Aydın müşîri vezîrim Mehmed Tâhir (2) Paşa edâm-Allahü Te'âlâ iclâlehu ve emîrû'l-ümerâ-yı kirâmü'l-kebîrû'l-küberâ' ül-müfhâm [sic] zû'l-kadr ve'l-ihtirâm sâhibü'l- (3) fer ve'l-ihtişâmü'l-muhtassîn bi-mezîd-i 'inâyeti'l-mülkü'l- â'lâ redîf-i hâssa-i eyâlet-i Hüdâvendigâr (4) ferîki ve Kütahyâ ve Karahisâr-ı Sâhib sancâkları mutasarrıf Dilâver Paşa ve redîf-i mansûre-i (5) eyâlet-i Konya ferîki ve Teke ve Hamîd sancâkları mutasarrıf Necîb Paşa dâmet ma'âlihi ve iftihârü'l-ekâbir (6) ve'l-ekârim câmi'ü'l-mefâhir ve'l-mekârimü'l-muhtassîn bi-mezîd-i 'inâyeti'l-mülkü'd-dâ'iyân İstabl-ı 'Âmirem (7) müdürlüğü pâyesiyle İzmir voyvodası ve ihtisâb nâzırı Hüseyin Beğ ve Karesi sancâğı (8) mutasarrıf Şerîf zîdet-îlvehu ve mefâhirü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mefâhir ve'l-ekârimü'l-muhtassûn [sic] (9) bi-mezîd-i 'inâyeti'l-mülkü'd-dâ'im Dergâh-ı Mu'allâm [sic] [Mu'allâ ?] Kapucubaşlarından Hüdâvendigâr sancâğı mütesellimi (10) Hacı Mustafa ve Sârûhân sancâğı mütesellimi Halîl Beğ ve Suğla

74 Arnot & Osborne, passim; Janet Farrell Brodie. *Contraception and Abortion in Nineteenth-Century America* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1994); Leslie J. Reagan. *When Abortion Was a Crime. Women, Medicine and Law in the United States, 1867-1973* (Berkeley; Los Angeles; New York: University of California Press, 1997); Carol Smart (ed.). *Historical essays on marriage, motherhood and sexuality* (London and New York: Routledge, 1992).

sancâğı mütesellimi Mehmed Beğ (11) ve Menteşe sancâğı mütesellim vekili Tavaslı Zâde Mehmed Beğ dâme mecduhum ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm (12) ve ma'âdinü'l-fazâ'il ve'l-keâm Kocaeli ve Eskişehir ve Hüdâvendigâr ve Karesi ve Aydın ve Sârûhân (13) ve Menteşe ve Suğla ve Kütahyâ ve Karahisâr-ı Sâhib ve Teke ve Hamid [sic] ve Konya ve 'Alâ'îye ve İçel sancâklarında (14) vâki' kazâların kuzât ve nüvvâbı zîdet-fazluhum ve mefâhirü'l-emâcid ve'l-a'yân Hâcegân-ı Divân-ı (15) Hümâyûnumdan Kocaeli sancâğı mütesellimi Ahmed Şükrü Beğ ve Eskişehir ve 'Alâ'îye ve İçel (16) sancâkları mütesellimleri zîdet-mecduhum ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş (17) erleri zîde-kudrehum tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsil olmak ma'lûm ola ki hikmet-i bâliğ-e-i Samedâniye ile (18) ma'mûriyet ve âbâde-i memâlik ve bilâd kaziyyesi ahâli ve 'ibâdîñ kesret ü vefretiyle hâsil (19) olageldiği zâhir ve nev'-i Beni Âdem dâ'imâ kendü nesli ve zürriyetlerini telef ü hederden (20) vikaye ve muhâfaza ile her hâlde killet-i nüfûsı bâdî olacak hâlet-i nâ-marziyyeden (21) ihtirâz ve icinâb üzere olmaları farz-ı 'ayn mesâbesinde idüğü bedihî ve bâhir iken (22) Dârü'l-Hilâfetü'l-'Aliyye ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânem ahâlisinden ba'zıları mugayır-ı rızâ-yı (23) Cenâb-ı Hallâku'l-'Âlem ve bâdî-i killet-i nesl-i Beni Âdem olan ıskat-ı cenîn madde-i (24) kerîhesini irtikâb etmekde olub Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûdîñ idâre-i 'aliyyesiyle perver-(25) iş-yâfte olan cenîn[i] ıskat 'âdeta ifnâ-yı nefis kabilinden bir günâh-ı 'azîm ve mükibbe (26) olanlar mücâzât-ı uhreviyeye mazhar olacaklarından başka bu vechile kıt'a ül-dil ve semere-i

[II]

(1) fu'âd olan evlâd ni'metiniñ kadr ü kıymetini bilmediklerinden küfrân-ı ni'amiñ seyyesine 'âcilen (?) dahî (2) giriftâr olarak ekseriyâ sakat vuku'bulur ve sakatân için ba'zı mu'âlecât-ı mühlîke (3) isti'mâl eder iken kendüleri dahî telef olmak misillü müstahakk-ı belâ-pây-ı günâ-gün olageldikleri (4) vâreste-i kayd-ı tefhîm olduğına kudret-i hilâfet-simât-ı mülûkânem mevhibetü'l- ilâhiyye olan Memâlikde (5) perver-i merhamet ve kemâl-i nasafet ve şefkat iktizâsınca bu emr-i mekrûhîñ külliyen men' ve def'iyle (6) ahâli ve bilâdîñ bu yüzden dahî âsâr-ı dalâl ve 'inâd[dan] vikayeleri vesâ'iliniñ (7) istikmâli lâzım gelmiş idüğüne binâen husûs-ı mezkûr bu def'a muktezâ-yı irâde-i seniyye-i (8) mülûkânem üzere Meclis-i Umûr-ı Nâfi'ada ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı 'Âli ve Meclis-i Vâlâ-yı (9) Ahkâmü'l-'Adliyyede lede'l-müzâkere evvel emirde Dersa'âdetim ve Bilâd-ı Selâsede kâ'in bi'l-cümle (10) etbba ve eczâcılara işbu ıskat-i cenîne dâ'ir 'ilâc vermemeleri için Ser Etbba-yı Cihândârânem (11) tarafından ekserine tenbîh olunarak milelü'l-erba'adan ebelik ve tabib ve ispençiyarlık san'atlarında (12) olanlarda dahî bu madde için hiç kimesneye 'ilâc vermemek üzere patrik ve hâham (13) başları ma'rifetleri ile 'ale'l-infirâd yemîn vermek ve her bir mahallede bulunan (14) ehli İslâm ebeleri imamları vesâtetiyile İstanbul kadısı nezdine

celb (15) olunarak fi-mâ-ba'd o makule sakat 'ilâcını hiç kimesneye vermemeleri için (16) tahlîf olunmak ve bu makule ıskat-ı cenîne dâ'ir mu'âlecât yalnız etubbâ ve ispençiyâr (17) ve kaabileler taraflarından alınmağa mahdûd bir şey (?) olmayub tâ'ife-i nisâ içinde mu'âlecât-ı (18) mezkûrî bilenler bulunacağından ve bir mahallede sakat vuku'ında kazâ'en veyâhûd kasden ne vechile (19) olmuş ise elbette koñşuların veyâhûd âher kimesnelerin ma'lûmı olacağına mebnî (20) kasden sakat olduğına her kim vâkıf olub da derhâl zâbitân tarafına haber vermez (21) veyahûd bir hâmile hâtun kendü kendüsine 'ilâc edüb ıskat-ı cenîne hafiyeten mütecâsire (22) olur ise ol makulelerin ve zevclerinin haklarında mücâzât-ı şedîde icrâ olunmak (23) husûsları tensîb olunmuş ve vâkî'an bu misillû bu madde-i kerihenî külliye def' ü ref'iyle (24) Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânem sekenesinin bu beliyyeden halâs olmaları vâcib (25) menzilesinde olduğundan husûs-ı mezkûrın müzâkere ve tensîb olundığı (26) üzere icrâsına mübâderet ve bu maddeye nizâm verildi denilüb de gevşek tutulmayub (27) bundan böyle kangı mahalde bu emr-i mekrûhîñ zuhûrî tahakkuk eder ise derhâl icrâ-yı (28) iktizâsına müsâra'at eyliye Nizâm-ı mezkûrîñ 'ale'd-devâm tenfizine dikkat-ı tâm (29) edilmesi (?) madde-i kelâm olunmaması husûsında irâde-i seniyye-i Mülûkânem ta'lîkiyle olbâbda

[III]

(1) şeref-efzâ-yı sahîf sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı Pâdişâhânem mücebince (2) keyfiyet Dersa'âdetimde lâzım gelenlere mü'ekkidten tenbîh olunmuş ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânemde dahî (3) ba'dezîn bu misillû hâlet-i mekrûhe vukû'bulmamak üzere vesâyâ-yı meşrûhayı hâvî (4) Anadolunîñ diğerkolları ile Rumelinîñ üç koluna ve sâ'ir iktizâ eden mahallere evâmîr -i (5) 'aliyyem tasdir ve tesyîr kılınmış olmağla siz ki mü'irân ve ferîkan ve mü'âr ve mütesellimîn ve kuzât (6) ve nüvvâb ve sâ'ir mumâileyhîmsiz vusûl-ı fermân-ı celîlü'l-'unvân-ı Mülûkânemde siz dahî keyfiyet-i zîr-i (7) hükûmet ve idâreñizde kâ'in mahallerde elbette i'lân ve tenbîh ve fi-mâ-ba'd oltaraflarda (8) dahî hiç ferdiñ ıskat-ı cenîne cür'et edememesi husûsını Dersa'âdetimde olduğ (9) vechile râbita-i kavîyeye rabt ü takviye birle dâ'ima ve müstemirren icrâsı ve hilâf harekete cesâret (10) edenler olur ise bâlâda beyân olunan usûle tatbiken te'dîb ve terbiyeleri ile nizâm-ı mezkûrum (11) natarla halelden vikayesi esbâbının istihâline bi'l-ittifak ihtimâm ve mübâderet eylemeñiz (12) fermânım olmağın tenbîhan ve ihtimâmen Divân-ı Hümayûnumdan mahsusân işbu emr-i celîlü'l-kudrem istâr (13) ve Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliye tatarlarından Hâcî Halîl tatar ile tesyâr olunmuşdur İmdi (14) keyfiyet ma'lûmıñız oldukdan ber-vechi meşrûh 'amel ve hareketle infâz ve emr ü fermân-ı mülûkânem (15) bi'l-ittihâd mezîd ikdâm ve dikkat ve bu madde için tatar-ı merkuma beher kazâdan yigirmi beşer gurûş (16) hizmet verilüb bir akçe ziyâde i'tâsından ve hilâf-ı tenbîhât-ı Şâhânem vaz'-ı rihâle (?) (17) vuku'ufî tecvîzden tevakkî ve mübâ'adet eylemeñiz bâbında fermân-ı 'âlî-şânım sâdir

olmuştur (18) Buyurdım ki vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan (19) fermân vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâl mazmûn-ı itâ'at-makrûnı ile 'amel ve hareket eyliyesiz (20) Şöyle bilesiz 'alâmet-i şerîfime i'timâd kılarsız Tahrîran fi evâhiri şehr-i Şa'bânü'l mu'azzâm sene (21) erba'a ve hamsîn ve mie'teyn ve elf.

Vasalat

Fî 15 Şevvâl sene 54

Kostantiniyye

ül-Mahrûse